A VESZTETT PARADICSOM.

PETRICHEVICH HORVÁTH LÁZÁR' ACAD. SZÉKFOGLALÓ

ÉRTEKEZÉSE.

(VÉGE.)

A XII-dik könyv már nem látomány többé, hanem előbeszélés. Babel' tornya, Abrahám' hivatása, Krisztus' megjelenése, testesülése s feltámadása, mind megannyi szépségekkel zsúfolvák. E könyv Ádám' és Éva' számüzetésével végződik, s ama keserves versekkel, mellyeket minden angol könyv nélkül ismer. E két utósó könyvben — mint látszik — a költér' melancholiája nőttön nőtt, mintha balsorsa' és évek' súlyát jobban érzené. Minő gyönyörü szók azok, többi közt, miket Mihály' ajkára lehel a költő: „Te élni fogsz, — mond ő Ádámnak — s hasonló egy érett gyümölcshez, visszahullasz a föld' keblébe, honnan eredtél. Nem durván leszakasztva, hanem gyöngéden megszedetve leszesz te a haláltól, hahogy azon érettségre jutottál, mellyet vénségnek neveznek. Ámde akkor tul kell élned ifjuságod', erőd és szépségedet, mellyek rútság-, aléltság- és soványsággá változandnak; zsibbadt érzékid elvesztik mostani vágyaikat, s el ama gyöngéd kedélyvilágot, mellyben jelenleg gyönyörködöl; s az ifjuság, vidámság s elevenség helyett, mik jelennen lelkesítnek, egy hidegen kopár mélaság foglalandja el kiszáradott ereid', melly ránehezül lelkedre, s utóljára élted' balzamát is megemészti." Avvagy nem érezzük-e naponnan inkább és inkább e bus jóslatok' keservét? —

Milton' munkáinak egyik commentatora e két utósó könyvet a többivel szembesítve, azt állitá, mikép az „ugyanazon tenger, de apály' idején, ugyanazon dicső nap, de a pillanatban, midőn futását bevégzi." — Hagyján! — szebb nekem a tenger, midőn hullámszabad révein andalognom engedi, s a messze láthatárba vész a lemenő nap' kiséretében.

*

Ime ebből áll e nagyszerü mű a maga naiv egyszerüségében. A cselekvények és elbeszélések egymásbul folynak; megfutja az ember velök a poklot, a chaoszt, az eget, földet, örökkévalóságot és időt, káromlások és hymnusok, kínok és örömek közepett; sőt a legtermészetesben összebarangolod az ős rengetegeket a nélkül, hogy mi ugrást vennél észre, avvagy csak gyanítnád is azon erőfeszítést, mi által olly magasra löl röpítve a költészet' sasszárnyain, mi által egy ehhez fogható mindenséget teremteni lehetett!

És a styl! lehet-e bájolóbb nyelvet képzelni, mint a Vesztett Paradicsomé? Senki más, mint Milton szólhatott illy felséges nyelven. Tudjuk, mi gyönyörü versekben ad számot Éva' első felébredéséről, midőn a Teremtő' kezeiből kijött, s alább (ugyan a IV-dik könyvben a 640—660-d. versig) midőn közatyáink együtt társalognak, a legszendébb okoskodások között, ekkép szól többi közt férjéhez Éva:

„Édes a reggeli szellő, édes a viradat koránymadarkák' gyönyörével, kedves a nap, midőn elteríti e bájoló kertben első sugarait a füre, fák-, gyümölcsök- és virágokra, harmatgyöngytül csillogókra; illatos a termékeny föld langy esőzésnek utána; bájos érkezése egy nyugodtan kellemes alkonynak; vajmi bájos a csendes éj, az ő ünnepies szárnyasával, meg ama gyönyörü hold s az égkúp' drágagyöngyei, Luna' csillagos kisérete: de sem a reggeli szellő, midőn felvirad a koránymadárkák' édenével; sem a felkelő nap e gyönyörü kert fölött, sem fű, sem gyümölcs, sem a harmattól csillogó virágszál, sem az illatár langyos esőzésnek utána, sem a nyugodtan bájos alkony' érkezése, sem a csöndes éj az ő ünnepélyes szárnyasával, sem merengés a holdvilágon, vagy a csillagok' remegő fényzetén n é l k ü l e d oh! mindezek nem édesek!“

Ki mondott el valaha szebb dolgokat? Mutassanak önök költért, ki édesebb nyelven beszélt volna! Minő nyomorultak vagyunk — mond a világ' l e g f e n s é g e s b iróinak egyike[1]), — minő nyomorultak vagyunk mi mai compositióinkban, az illy erőteljes, az illy bájoló conceptiókhoz képest! S hát aztán Ádám' elbámulása, midőn Éva' megesését hallja, azon nagyszerüen férfias elhatározás, mikép ő is megkóstolandja a tiltott gyümölcsöt, csakhogy Évájával meghalhasson; a házasok' kétségbeesése, szemrehányásuk, kölcsönös bocsánatuk, összebékülésük stb. mindez minő fönséges, milly való, mi nagyszerü!

Azonban, ha költő' müvészete valahol nagyszerüen mutatkozik, ugy az festésében történik atyáink' azon szerelmeskedéseinek, mellyek az eredendő bün után keletkezének. Költő szinte azon szineket használja ugyan, de hatásuk különbözik. Éva már nem hitves többé, hanem szerető; az édeni ernyők' szeplőtelen arája Paphos' lugasába rejtőzött, s (mint teszi ki igen szépen egy franczia biráló) kéj váltotta fel a szerelmet, gyönyör helyettesíti a szűz enyelgést. S ugyan mikép tudta előbüvölni költő e rögtön metamorphosist? Csak egy szócskát számkivetett felséges leirásaiból, s e szó: á r t a t l a n s á g. Fáradság- és álomtul elkábulva jön ki a házaspár, mámorával a tiltott gyümölcsnek, s mintha látszanék rajtok, mikép magzották Caint. Szégyenülve fedezik föl arczaikon a gyönyörüség' halvány nyomait, észreveszik, hogy meztelenek s a fügefához menekülnek. Az ember elesett, a világgolyó kibillen tengelyéből, az évszakok megbomlanak, s beköszönt földünk' legirtózatosb vendége... a Halál! stb.

*

S itt rögtön megállapodom, tisztelt urak! mert ha a V e s z t e t t P a r a d i c s o m' szépségeinek csak ezredrészét is megismertetni kivánnám önökkel, értekezésemnek vége nem volna tán soha. Igy is elég huzamosan untattam önöket, nem mintha a tárgy, mellyet kezeltem, meddő, avvagy e tudós hallgatóság előtt is netán érdeknélküli lett volna; hanem épen mert nagyszerüsége miatt értekező erejét, annak korlátolt tehetségét untig fölülmultnak lenni érzette és érzi. Pedig igénylenem kell még néhány perczig önök' figyelmét, mellyel, tartok tőle, visszaéltem eddig is. S a midőn ezt teszem, egy benső meggyőződésnek hódolok, mi elmondani késztet némellyeket, mik ha nem is tartoznának szorosan értekezésünk' körébe, de a tárgygyal, mellyet önök előtt kezelni szerencsés valék, bensőleg összeforrvák.

Milton a zendülés' embere volt, politicai hitvallása pár századdal megelőzte kortársainkét. Az ő eszméi, a jelen század' szellemének szülöttei, megelőzők a vajudás' rendes idejét a zendülések' vérvesztő zavarában. Tekintsenek csak önök viszsza a világtörténet' távcsövén ama korszakra, mellyből merítők tárgyunkat! hova lettek ama századok, mellyekben éltek a Shakspearek és Miltonok, VIII. Henrik és Erzsébet, Cromvellek és Tellek, a Pittek és Burkeok? minden oda van; magasb elmék és középszerüség, szeretet és gyülöl-

[1]) Megint Chateaubriand.

ség, boldogság és nyomor, zsarnok és elnyomott, bakó és áldozat, királyok és népek — mindnyájan ugyanazon álmot — ugyanazon földben aluszszák. Ah mert csupán virasztgató tanulmányaink' fényesb eredménye, az emberi természet' legdicsőbb, leghalhatlanabb része, a szellem az, melly, ha teremtői képességben egy Miltonéhoz hasonló, ősi árnyként kisérteteskedik közöttünk örökre, s nem magáért él többé — hanem tanitásul másoknak.

Hányszor nem tekerödött le Anglia' historiájának érdekes fonatéka álmatlan szemeink elött, mellyek annak fönséges irodalmában buvárkodtak? mennyi revolutiókon át nem mentünk, mig élére nem jutánk egy ollyannak, melly nagyszerüebb, mélyebb és átövedzi az utókort? Hadd beszéljen saját ügyünkben egy lángszellem, kit a loyalis hüség' s szabadság' erényei századunk' apostolává kentenek. Váltig idéztünk töle értekezésünk' folytában eddig is, hadd fejezze be hát azt ömaga sajátunkká tett jóslói szavainak megdönthetlen tekintélyével.

„Láttam én Angliát — mond ö — az ö régi szokásai- és ösi boldogságában; akárhova nézsz, a kis magányos egyház csinos tornyával, Gray' lantjának falusi temetője, keskeny és porondos utak, völgyek, mellyekben tehenek legelnek, juhoktul élénkitett fenyvesek, parkok, kastélyok és városok, néhány terebélyfa, kevés madár s a tengerek' szelei. Nem voltak azok Andalusia' berkei, hol leltem az ösz keresztények- és az ifju szerelmeket a mór paloták' kéjtlehelö omladéki közt, aloefák és pálmaerdök közepett; nem volt az ama romai campagna sem, melly ellenállhatlan varázszsal minduntalan visszavonz; e nap és e hullámok koránsem azok, mellyek fürösztik és világítják ama tengerfokot, hol Plato oktatta volt tanitványit; sem ama Sunium, hol dalolni hallám a prücsköt, melly hasztalan kérte vissza Minervától imoláinak pitvarát; [1]) nem, nem, mindezek nem voltak ott; ámde végre is ugy a mint volt, ugyanazon Anglia, körözve hajóitól, elborítva nyájaitól, s nagy embereinek bálványzását bevallva, vajmi nagyszerü, vajmi gyönyörü volt!“

„Ma már hámorok és ipargyárak' füstjei sötétitik völgyeit, utjai vaspályákká változának, s azokon Shakspearek és Miltonok helyett bolygó katlanok dörgenek el. Mármár a tudomány' ama növényiskolái, (hol növekedtek a dicsöség' pálmafái) Oxford és Cambridge sivár tekintetet kezdenek ölteni; a termek és góth kápolnák — félig elpusztulvák — fájnak a szemnek; porlepte kolostoraikban — közepette a középkor' sírköveinek — hevernek elfeledve márványkrónikái ama Graecia' népeinek, mellyek többé nincsenek. Romok, mik romokat örzenek.“

„A társaság ugy a mint most áll, nem létezend. A minö mértékben terjedend el alsó osztályokban a felvilágosodás, ezek is fölfedezendik a titkos sebet, melly világkezdet óta rágódik a társas renden, a sebet — minden elégedetlenség', minden népszerü mozgalmak' okozóját. Az állapotok- és vagyonnak szerentuli aránytalansága csak addig volt szenvedhetö, míg tudatlanság rejté azt el egyfelöl, másfelöl pedig a társaság' mesterkélt organisatiója; de mihelyt átalánosan észre lesz véve az aránytalanság, [1]) abban a perczben kész a végcsapás.

„Illeszszétek össze újra aztán, ha tudjátok — az aristocratiai leleményeket, kisértsétek elhitetni a szegénységgel, majd ha olvasni fog tudni, azon szegénynyel, kihez az ige (sajtó' utján) városrul városra, faluról falura naponnan eljutand, próbáljátok meg mondom elhitetni a nyomoru pórral, — ki ép olly felvilágosodás-, ép olly értelmességgel leend fölruházva, mint tennenmagatok — miszerint mindenféle nélkülözéseknek magát alávetnie kell, míg ez vagy ama szomszédja zsebbe dugott kézzel is százszorosan birja az élet' fölös-

[1]) ima, imola (templom), imolár (Tempelpriester).

[1]) S pedig magatok törtök e czél felé.

legét; erőlködéseitek bizony hiába lesznek; mert hiszen ne kivánjatok erényeket a tömegtől, mellyek a természet' határain kül esnek.

A társaság' anyagi fejlődése az értelem' kifejlését fogja siettetni. Majd midőn a gőz tökélyre hágandott, majd midőn a vaspályák- és telegráfokkal egyesülve eltüntettük a távokat, akkor majd nem csak az áruczikkek lesznek azok, mik a földteke' egyik végpontjától másikig villámsebesen átdördülendenek. Midőn a vámfák és kereskedelmi határzárak eltörölve lesznek a különböző állományok közt, miként el vannak már ittott ugyanazon állomány' különböző tartományai közt; midőn a robot — mi alig más mint megnyujtott rabszolgaság — a termesztő és emésztő között terveitek szerint megállítandott egyenlőség' segitségével fölszabadítva leend; midőn a különböző országok eltanulva egymás' szokásait, nemzeti előitéleteiken, meg a suprematia vagy hódítások' elavult eszméin tuladandva, a népek' egysége felé czélozandnak: minő eszközök által fogjátok majd a társaságot megint amaz elájult elvek felé hátrasítni? Maga Bonaparte nem tudta azt; s mellyek elé lángeszének hajthatlan zárrudjait szegezte, visszavették folyásukat a szabadság és egyenlőség, magokkal sodorván az ő müveit; az erőszak' világa, mit ő teremtett, elenyészik; intézményei, sőt még a faja is eltünt fiával. A fény, mellyet terjeszte, csak egy meteor vala, s nem maradt és nem marad ránk Napoleonrul egyéb, mint az emlékezet.

Egy monarchia volt Európában — mond az idéztem apostoli látnok — és az a franczia monarchia; a többiek mind az ő leányai valának, s mind is keseregnek anyjok után. A királyok, a nélkül hogy sejdítsék, ez ezeréves monarchia' árnyokában éltenek, egy fajnak árnyában, melly ugy szólván a századok közé csontosult.

A legitimitas' elve — ah jegyezzék fel kérem önök e bölcs statusférfi' kenetes szavait, s ne késsenek tanulságos következéseiket huzni saját viszonyainkra — a törvényesség' elve, mondom, századokig eltájékozhatandá még a világot egy észrevétlenül megtörténendett átalákulás felé, minden rázkódások és erőszakos catastrophák nélkül, mert több század kivántatik vala egy atyáskodó gyámság alatt a népek' szabaddá nevelését bevégezni. Ámde a könnyen tehetendett hibák' ellenében sulyos szenvedélyek támadtanak, és ezek átlátni nem akarák, hogy még minden kiegyenlíthető, s mikép a világ a legitimitasnak még egy roppant és utósó jótéteményt köszönhetne. A helyett tehát, hogy egy menedékes, könnyüd völgynek lejtenénk, vészes hinárok és szakadások között kelljen-e leszédülnünk? Mert mit tesznek néhány havi vagy néhány évi megállapodások nemzetnek, melly a véletlen' játékának martaléka térben, mellynek határa nincs? Hol lenne olly rövidlátásu elme, a pihenésnek e szünközeit határozott nyugalom gyanánt venni? Hát az egynapi alamizsna állandó ünnep-e? Az utas, ki ösvénye' szélére ült, hogy kipihenjen, elérte volna már pályája' czélját?

De mikor érendjük el hát azt, minek maradni kell? A társaság, melly hajdan központosuló családok és testületekből áll vala, a földmüves' tüzhelyétől fogva királyéig, vissza fog-e újra alakulni egy ismeretlen — egy a természethez közelebbített rendszerben eszmék és eszközök által, mellyeknek még innentul kell születniök? Isten tudja! Ki birja kiszámítni a pártszenvedélyek' ellentállását, a hiuságok' összecsattanásait, a historia' zavarait, véletleneit? Hiszen egy közbejött háboru, egy szellemdus vagy ostoba főnek valamelly állomány' éléni megjelenése, szóval a legcsekélyebb esemény képes visszalökni, fölfüggeszteni avvagy siettetni a nemzetek' fejlődését. S nem egyszer fog még megmerevítni a halál kormányvezéreket a legnemesb lángtól lelkesülteket, s hallgatást idézni nagyszerü események fölé, mellyek a teljesülés' hajszálán függének, mint mikor egy kevés hó, melly éjszaka hullott, megszünteti egy nagy város' zajongását.

Erély' hiánya a korban, mellyben élünk, kitünö capacitasok' nemléte, az erkölcsi és vallási érzelem' kihunyta; közönyösség a jó és rosz, az erény és a bün iránt, töménezése a véteknek, azon mit-énbánomféle apathia, mellyel olly eseményeket is szoktunk kisérni, mik egykor a világot megrázzák vala sarkaiban; hiánya olly életföltételeknek, mellyek a társadalmi rendre szükségesek; mindez azt hitethetné el, hogy a csomó' megoldása közelg, hogy a kárpit emelkedik, és más látmány lesz föltünendö: koránsem. Bizony nem rejtöznek más emberek a mostaniak mögött; sem az, mi szemeinkbe ötlik nem kivétel: hanem az erkölcsök', eszmék' s szenvedélyek' közönséges állapota, nagy és általános nyavalyája egy világnak, melly felosztáshoz közelit. Holnap változzék meg minden, más elvek' kikiáltásával, s nem látandunk mégis egyebet, mint most: ábrándozást itt, dühöngést amott: egyenlön tehetlent, egyenlöen meddöt.

Hadd szólaljon fel egynémelly független férfiu, ujját állni a tulzások' fenyegetö árjának; ah, hiszen hamarább lefutnak ök, mintsem ez! S hadd daczoljon áldott nemtöjével a kiábrándulásnak, telve csalódásokkal az ifjabb nemzedék; hadd haladjon emelt fövel egy távról fénylö jövö felé, mit elérni hisz, de melly mindannyiszor eltünend; mi volna méltóbb merész együgyüségükhöz? föláldozásukban lelvén jutalmát áldozatuknak; chimaeráról chimaerára jutnak el a gödör' széleig, hol a rászedett évek' sulymérőjét más csalódott nemzedékek' rovására befektetik, mellyek azt a szomszéd sírig hurczolandják, s igy tovább.

Lesz egy jövö, egy hatalmas jövö, egy szabad jövö az evangyeliomi értelem' egész teljességében; de e jövö még messze van, messze, tul minden kivehetö láthatáron; hozzá csupán ama csüggedetlen becsületnek általa juthatni, mellynek szárnyai azon arányban nönek és erösödnek, mentöl inkább hiszed, hogy mindenha gátot lelsz; és ama föllengö reménynek általa, melly hatalmasb, tartósb mint az idö, s melly csupán a kereszténynek sajátja. — A felosztódás megkezdödött mondom, de ám koránsem érett meg arra, hogy eléggé még ki nem forrott csiráiból létet adjon új világnak! Elmondám.

EMLÉKLAPOK EGY FŐRANGU HÖLGYHEZ.

XXI.

Viszonlátás! szerelmek' ünnepe,
Eljösz-e, szólj, mikor, hol és hogyan?
S meglesz-e addig — addig életem?
S hogy jö el ö, mint volt, vagy boldogan?
Búm' tengerén e vágy a békepart,
Az élet' ágán ez mi függve tart.

XXII.

Itt járok estve kert- s házad körül,
De nem vagy ott benn, búm jár ott maga,
Vonzón mosolyg rám a szép holdvilág,
De nem szemednek két nagy csillaga;
Fény, pompa, estély fog téged körül,
Mig lelkemen bánatnak éje ül.
Tavaszra mondtad — o jöj el tavasz!
De ugy, ha ö is visszajö veled,
Hozd el magaddal boldogságomat,
Vagy vidd el tölem e bús életet.
De jöj, de jöj! mert télben megfagyok:
Ha kell, inkább tavaszban hervadok.

XXIII.

Most hull a hó elöször. Köny köszönti.
Én nem tudom, tölem miért e köny?
A holtnak szemfödél! fáradt nyugodjék.
Most szebb a föld, nem látszik a göröngy.
Mostan tudom, virágom van nekem,
S a hó alatt — tavaszig félthetem.

XXIV.

A jég is eljött. Hány új sírt bevont!
Ki tudja most, hol fekszik kedvese?
E jég, e hó! szemem rá könyet ont,
A kis kereszt, sírhalmom elvesze.
De elfut a hó, s fájón gondolom:
A régi nem lesz, lesz tán — új halom.

TARCZAI ANNA.

(VÉGE.)

A foglyok — egyet kivéve — térdre borultak, szivrázó hangon kegyelemért esdve; — Homonnainé hideg megvetéssel fordult el a mélyen lealázottaktól.

— Baljóslatu hollók, rabló kalandorok, én nem értem károngástokat, de szól-